

način, razloge i logiku preuzimanja modela pulskih antičkih spomenika u tako širokom zemljopisnom rasponu od Italije do Škotske.

Jasnoća izričaja, jezika i stila, i time dostupnost ove knjige širem čitateljskom krugu, važna je značajka zbog koje ju preporučujemo kao lektiru opće kulture, a ne samo povjesničarima i povjesničarima umjetnosti antike i/ili ranoga novog vijeka. Uzgredno, ali ne i manje važno, zahvaljujući autorici doznajemo mnogo o prenošenju znanja i spoznaja u renesansnoj umjetnosti i općenito kulturi. Autorica je pokazala da su pulske starine, njezini znameniti antički spomenici, bili i u prošlosti važni za europsku kulturu i da su se njima napajali brojni umjetnici od 14. do 16. stoljeća, a da su utjecaji modela Slavoluka Sergijevaca i Augustova hrama stigli i do vrlo udaljenih dijelova Europe i svijeta. Zahvaljujući tim i takvim utjecajima pulski su spomenici ostali zanimljivi i kasnijim naraštajima umjetnika i teoretičara u doba klasicizma, a iz toga je izniknulo suvremeno zanimanje za arheologiju i povijest umjetnosti. Stoga knjiga Jasenke Gudelj omogućuje čitatelju da stekne cjelovit uvid u niz novih saznanja o tome zašto današnji Puljani moraju biti ponosni na pulske starine, barem koliko su ponosni zacijelo bili i stanovnici renesansne Pule, koji su živjeli u okolnostima koje su objektivno bile puno teže – intelektualno, fizički i gospodarski – od onih današnjega svijeta.

Robert Matijašić

Luka Ilić, *Theologian of Sin and Grace: The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Band 225, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014., 304 str.¹

Lik Matije Vlačića Ilirika – *Albonensisa* (Labinjana), kako se sam volio predstavljati u posljednjem razdoblju svojega života – koji je bio vrlo aktivan i borben među reformatorima druge generacije u Njemačkoj, sve više pobuđuje interes znanstvenika zbog povijesnih okolnosti njegovoga vremena i većega dijela crkvenih i teoloških pitanja kojima se bavio tijekom svojega života. Ustvori, radi se o još uvijek sporom procesu njegove rehabilitacije, s

¹ Prikaz je, ponešto izmijenjen, već objavljen na talijanskom jeziku u *Quaderni giuliani di storia*, 35/2, 2014., 348-354.

puno prepreka na putu, koji je započeo (1720.) vraćanjem njegova portreta u Sveučilištu u Jeni, nakon stoljeća i pol što je bio uklonjen od strane luteranske crkve, kojoj je pripadao kao autentičan i uvjeren član.

Stanovito je zanimanje za Matiju Vlačića uvijek postojalo u njegovoj domovini, u višetničkoj Istri, koja je u njegovo vrijeme bila podijeljena između Venecije i Habsburgovaca. O tome svjedoči i izvanredna nazočnost njegovih knjiga na području Istre i Trsta, koje su preživjele čišćenja protureformacije. Svjedoci su toga i luteranske zajednice koje su se oduprle protureformaciji, osobito u Kranjskoj i unutarnjoj Austriji, hraneći se njegovom duhovnošću. Naknadno su zabilježeni mlaki pokušaji Vlačićeve revalorizacije u Istri, tijekom XVIII. i XIX. st., koje su poduzeli Girolamo Gravisi, Pietro Stancovich, Ermanno Nacinovich i Tomaso Luciani, potaknuti njemačkom kulturom, koja je sve više otkrivala njihova zemljaka kao čovjeka od velike vrijednosti. Što se pak tiče posljednje dvojice navedenih autora, Vlačić je bio za njih uzoran lik i na etičkom planu zbog svoje dosljednosti i slobode. Svijest o njegovom „ilirskom“ podrijetlu pospješila je prikupljanje i očuvanje njegovih djela te pobudila veliko zanimanje kod Mije Mirkovića (svestranoga Mate Balote), koji je postao njegovim poklonikom i posvetio se proučavanju njegova lika i prinosa, doduše, više s društvenoga gledišta. Sadašnji se interes za Vlačića pojavio u drugoj polovici prošloga stoljeća, posebice u svezi s njegovim shvaćanjima i anticipacijama na kulturnom planu. Tri održana međunarodna simpozija u Labinu, pored dva prethodna skupa s kraja prošloga stoljeća, koja su nastala kao sjećanje na Mirkovića, sve su više rasla u kvaliteti i postala prigodom za komunikaciju i poticaj među znanstvenicima. U tijeku je priprema za četvrti međunarodni znanstveni skup koji je predviđen za rujun 2015., a na tome je znatno angažiran i autor knjige Luka Ilić.

U posljednje su vrijeme Vlačićeve anticipacije na području povijesne metodologije i hermeneutike pobudile zanimanje u različitoj kulturnoj i teološkoj klimi, ali i njegova osobitost u zamršenim zgodama njegova života i vremena, što se i nadalje istražuje raznim studijima, publikacijama i skupovima. Čini se da je to zanimanje veće u svijetu laika nego u onom crkvenom, kod kojega je dugo postojao otklon prema njemu zbog njegova teološkoga radikalizma, a upravo je o toj temi riječ u knjizi Luke Ilića *Theologian of Sin and Grace: The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus (Teolog grijeha i milosti. Proces radikalizacije u teologiji Matije Vlačića Ilirika)*, koja je plod njegova dugogodišnjega rada pretoče-

noga u doktorsku disertaciju obranjenu 2012. na Teološkom evangeličko-luteranskom fakultetu u Philadelphiji (SAD). On je prepoznao ishodište i središte istraživanja Vlačića Ilirika već i naslovom „teolog grijeha i milosti“, koji se provlači kao svojevrsna crvena nit knjige. Taj aspekt možda nije u žiži interesa današnjega vremena, ali je bitan za pravilnu valorizaciju prinosa Matije Vlačića. Istodobno se Ilić osvrće na novija istraživanja koja su objavljena o tom reformatoru druge generacije, sa širokim pregledom motrišta i interesa. Nadahnut Lutherom i njegovim učenjem, kojega je uvijek vjerno i strastveno zastupao, Vlačić se je upustio u rasprave koje su ga sve više odvajale od luteranskih crkava i od civilnoga društva tijekom njegove progresivne radikalizacije, koja je potekla od njegova intelektualnoga i duhovnoga zacrtanog puta koji je slijedio s najvećom odlučnošću. Ta radikalizacija, koju Ilić na početku objašnjava podnaslovom i tezama (iznesenim na str. 24–27), tiče se Vlačićevih teoretskih postavki i općenito njegova stava prema autoritetima, koji je karakterističan po odbijanju svakoga kompromisa.

Knjiga dosljedno slijedi teološki odnos grijeha i milosti u razvoju Ilirikova razmišljanja kroz četiri opširna poglavlja. Autor to čini slijedeći njegov mukotrpan put, osvrnuvši se i na druge aspekte koji su se odnosili na Vlačićevu bogatu osobnost, uzimajući pritom u obzir prethodne biografije, počam od one Johanna Balthasara Rittersa, koja je označila njegovu revalorizaciju u Njemačkoj, pa nastavlja s novijim, poput onih Mije Mirkovića i Olivera Olsona, osporavajući pritom neke iznesene zaključke vezane za najznačajnije trenutke Vlačićeva djelovanja. U prvom se poglavlju Ilićeva knjiga prvenstveno osvrće na formativne godine Matije Vlačića, koje naziva „fazom predradikalizacije“. Ilić prepoznaje tri faze njegove postupne radikalizacije, koje potom opisuje u sljedećim poglavljima i tako zaokružuje svoje izlaganje. Po njemu, te su faze: I. formiranje Ilirikove teologije kroz brojne rasprave koje je potaknuo ili na kojima je sudjelovao od 1548. do 1557.; II. njegovo pozicioniranje unutar crkvenoga i političkoga ustroja Ernestinske Saske, tada u velikom previranju, od 1557. do 1562.; III. bitke koje je vodio od 1562. do 1575., koje su u prvom trenutku izgledale neizvjesno, no potom su bile sve poraznije po njega, da bi na kraju, pred kraj njegova života izgledale „očajno“.

Ilić smatra da godine formiranja Matije Vlačića zaslužuju potrebitu pozornost i poradi shvaćanja razvoja njegova života i njegove misli, stoga

se on nastoji na tome zadržati više i na različit način od onoga kako je prije činjeno. Slijedi tijek njegovih duhovnih izbora, bez preuveličavanja psiholoških odjeka s prizvucima dramatičnosti, kako su na ovaj ili onaj način to činile klasične biografije o njemu, već pridaje puno više značaja kulturnim elementima njegova humanističkoga i teološkoga formiranja, koji omogućavaju lakše shvaćanje njegova intelektualnoga i religioznoga razvoja. Prva faza Vlačićeve aktivnosti odvija se desetak godina, s vrlo intenzivnom djelatnošću, u osnovi tijekom njegova boravka u Magdeburgu, gradu u kojem se i nakon poraza Schmalkaldenskoga saveza kod Mühlberga (1547.) moglo još uvijek slobodno izražavati protivljenje carskoj politici koja je težila gušenju reformacije. Razdoblje je to žestokih sučeljavanja među protestantima, kada je Vlačić postao „priznata osoba opozicije“. Prema Iliću, prvi je korak k radikalizaciji učinjen kada je Ilirik postao lider u raspravi oko adijafora, manje važnih stvari, tj. onih koje su bile više ritualnoga i disciplinskoga značaja, a na koje su protestanti pozivani prihvaćanjem Augsburškoga interima 1548. u očekivanju pomirbenoga koncila. Te su stvari shvaćane kao ustupci Rimskoj crkvi u svrhu normalizacije reformacije. Kao radikalizaciju valja shvatiti i brojne teološke rasprave, koje, kako dokazuje Ilić, pod drugačiju lupu stavljaju odnos grijeha i milosti. Istovremeno je u Magdeburgu zaživjela Vlačićeva povijesna produkcija s *Katalogom svjedoka istine* i s izdanjem *Povijesti Crkve*, poznatije kao *Magdeburške centurije*, koja je bila začetak protestantske kritičke povijesti Crkve. U tom je poglavlju ostavljeno ponešto prostora za osvjetljavanje odnosa između Vlačića i Venecije, prije svega njegova nastojanja da oslobodi iz zatvora svojega rođaka Balda Lupetinu, koji je bio optužen za širenje luteranske hereze. Radilo se i o ispitivanju mogućnosti da Venecija pride reformaciji, u što je Vlačić dugo vjerovao i nadao se, premda je postalo jasno da se Venecija nakon poraza Schmalkaldenskoga saveza sve više priklanjala Rimu. Doduše bilo je to više fiktivno nego istinski, ali je ipak rezultiralo uspostavljanjem Inkvizicije i u Veneciji.

Druga faza djelovanja Matije Vlačića odnosi se na njegovo sudjelovanje u crkvenoj i političkoj stvarnosti Saske, kada je pozvan za profesora na Sveučilištu u Jeni i bio sudionikom brojnih crkvenih rasprava među luteranima. To je razdoblje bilo neplodno za Flacija, kako bilježe njegovi biografii, zbog njegova miješanja u crkvena i politička pitanja. Tada je dospio na glas kao oštar polemičar sklon ispadima. Ilić se ne slaže s tezom, koja

je draga Olsonu, ali i drugima, pa i Istraninu Nacinovichu, da je Vlačićev radikalni stav spasio reformaciju. Ilić drži da Vlačićovo djelovanje nije bilo odveć značajno i zapravo je doživjelo neuspjeh u pokretu koji je sam imao dovoljno snage da se snažno odupre i da postigne konačno priznanje već u Augsburgu dobivanjem statusa zakonite vjeroispovijesti unutar Carstva.

U trećoj fazi, a bilo je to vrlo tegobno razdoblje Vlačićeva života, nastavljajući cjelovito sagledavati djelatnost „teologa grijeha i milosti“, Ilić prepoznaje tri različita razdoblja. U prvom, u Regensburgu, Ilirik dovršava mnoga svoja djela, među kojima *Ključ Svetoga pisma*, koje je njegovo najznačajnije teorijsko djelo. Tada Vlačić planira i osnivanje Akademije za Slavene u tom bavarskom gradu, s odsjekom u Celovcu, zbog povezanosti toga koruškoga grada sa slavenskim svijetom, ali i s Venecijom i njezinim istarskim i dalmatinskim posjedima. Uslijedio je poziv antverpenskoga senata; za Vlačića je to bilo pozitivno iskustvo, ali kratkotrajno jer je prekinuto već nakon šest mjeseci, kada su gradom zavladao katolici. Nakon Nizozemske, Vlačić nalazi utočište u carskom gradu Strasbourgu, koji mu dopušta, zahvaljujući njegovim prijateljima, da se ondje smjesti s brojnóm obitelji, iako bez prava građanstva. Tada radi na objavljivanju djela *Obrana zdravoga nauka o izvornom grijehu i nepravdi iliti grijehu* u kojem najcjelovitije i najradikalnije objašnjava svoje beskompromisno stajalište otklona na temu grijeha i milosti, onako kako je to namjeravao predstaviti na evangeličkom sinodu, koji nije nikada održan. Pored toga, u Strasbourgu dotjeruje *Glosu Novoga zavjeta*, svoje posljednje veliko djelo. Iako ta knjiga predstavlja početak znanstvenoga pristupa Bibliji jer je primijenio postavke iznesene u *Ključu Svetoga pisma*, čime je postala prvim protestantskim komentarom cjelokupne Biblije, *Glosa* zbog tadašnje Vlačićeve ozloglašnosti nije odmah postigla uspjeh, nego jedno stoljeće kasnije, prilikom njezina pretiska.

Posljednje razdoblje Vlačićeva života odvija se u mučnom traženju obrane od optužbe za herezu; izbačen je iz grada pa se sklonio s obitelji u Frankfurt na Majni, u gostoljubivi ženski protestantski samostan. Sveze s osobama koje su ga podržavale, a na kojima je čitav život radio, postajale su sve rjeđe pa ga je ondje zatekla i smrt, okruženoga malobrojnim prijateljima i obitelji. Čak mu nije bio odobren evangelički sprovod.

Rad je Luke Ilića strukturiran tako da svjesno slijedi aspekt odnosa grijeha i milosti kao središnje teme koja određuje teološki jako ospora-

vanu antropologiju, vezujući ovu temeljnu odrednicu s drugim saznanjima i poticajima koji proizlaze iz Vlačićevih djela. Neosporno se radi o temama koje su vrlo korisne za razumijevanje njegovih strasti, koje su pokretale njegov život, kao i njegova vremena u svijetu reformacije i vrlo živih polemika s rimokatolicima. Vlačićevo se stajalište, koje je bilo vrlo osporavano i osnovni je razlog njegove izolacije, pokazalo gubitnim za luteranstvo i protestantsku teologiju, tako da ni danas nije lako shvatljivo, kako s izražajne tako ni s problemske strane. Poruke spašenoga čovjeka, kako pravednika tako i grješnika, po osnovi same milosti, luteranska se teologija nije nikako mogla odreći, ali je već tada to teološki prelazilo – a i danas prelazi – u druge vidove komunikacije i razlaganja. Vjerojatno je najzanimljiviji i najintragantniji aspekt Vlačićeve ličnosti njegova težnja k radikalizaciji, koju Ilićeva knjiga vrlo precizno dokumentira. S druge je strane teško shvatiti kako jedna tako obrazovana osoba, tako rigorozna u analizi izvora i s takvom sposobnošću obrazlaganja, može uvrstiti među *svjedoke istine* pape i svece, a istovremeno je kadra žestoko napadati suborce na putu reformacije. Tako se on potpuno izolirao u ime *istine*, u ime *zdrave doktrine* kao polazišta borbe za njezinu čistoću. Bila je to u ono vrijeme prevladavajuća ideja jer se na raznim frontama borilo za istinu koju se smatralo jedinom pravom. Međutim, taj bi aspekt valjalo produbiti s teoretskoga i povijesnoga stajališta.

Zanimljivo je da je Vlačićevo stajalište o adijaforama zadržalo povijesnu i političku aktualnost pa se tako u tamno doba nacizma Hans Christoph von Hasse njime poslužio u svojim razmišljanjima o slobodi Crkve, a i Dietrich Bonhoeffer pozvao se na Flacijev otpor carskim zakonima oko crkvene zbilje.

Knjiga, premda se u teološkom ustroju vrti oko jedne teme i strogo je se pridržava, široko otvara obzorje o životu, zgodama i drugim Vlačićevim interesima. Bilješke na kraju teksta vrlo su opširne i brižljivo pripremljene, tako da predstavljaju prava dodatna pojašnjenja onovremenih teoloških i kulturnih spoznaja, osvjetljavajući ličnosti, napise i polemike u kojima je Vlačić bio protagonist. Čitatelj može naći informacije i poticaje o autorima i srodnoj tematici, pa može produbiti spoznaje o poveznicama i odjecima. Na kraju valja napomenuti da je pridodana brižljivo pripremljena bibliografija koja nastoji biti što potpunija, kako glede rukopisa, primarnih izvora, tako i sekundarne literature, s osvrtom na sadašnje stanje popisa Vlačićevih djela

te na povijesne i teološko-kulturne rasprave o njemu. Svime time ona pruža i korisnu informaciju o suvremenim istraživanjima o metodološkim i općenito kulturnim aspektima koji su se doticali i još uvijek se dotiču Matije Vlačića Ilirika.

Gianfranco Hofer

(s talijanskoga preveo Tullio Vorano)

Luka Ilić, *Milost, vjera i grijeh: teologija Matije Vlačića Ilirika*, Pula: ZN „Žakan Juri“, 2014., 145 str.

Nakon sveobuhvatnoga istraživačkog rada Luka Ilić je uz obimnu arhivsku građu objavio u izdanju Zavičajne naklade „Žakan Juri“ knjigu *Milost, vjera i grijeh: teologija Matije Vlačića Ilirika*. Formatom je to omalena, ali značajem velika knjiga za historiografiju, pogotovo onu protestantske misli na tlu Hrvatske i Europe.

U prvom poglavlju „Vlačićeva biografija“ (17-42) Ilić je predstavio Vlačićev život od rođenja preko studentskih dana do njegove smrti. Svakako je to bilo potrebno kako bi se shvatilo razdoblje u kojem je Vlačić postao protestant, a osim toga i krenuo u svoju profesionalnu karijeru. Razdoblje provedeno u Baselu, iako kratkotrajno, bilo je sasvim dovoljno da na Vlačića ostavi velik utjecaj na području promišljanja i razumijevanja reformacijskih ideja i ciljeva. Za života u Baselu i Tübingenu Vlačić je imao prilike upoznati velik krug osoba koje su mu na razne načine pomagale ili utjecale na cjelokupan njegov razvoj. Dolaskom u Wittenberg nekoliko je godina imao razdoblje mirnijega života i djelovanja, što je rezultiralo dovršetkom studija, upoznavanjem Martina Luthera, ali i ženidbom te zapošljavanjem na Wittenberškom sveučilištu.

Godine 1549. došlo je do velikih političko-religioznih promjena, koje su uvelike utjecale i na protestantsku struju u Njemačkoj, što je u konačnici nagnalo Vlačića na višegodišnja seljenja. Početak je toga puta bio odlazak u Magdeburg, što je bilo, pokazat će se, njegovo najplodnije razdoblje. Ondje je započeo rad na djelu *Magdeburške centurije*, dovršio *Katalog svjedoka istine* i predvodio grupu luterana koji su bili nezadovoljni kompromisima učinjenima s Katoličkom crkvom.